

BALIKESİRLİ
BİR İSLAM ÂLİMİ İMAM
BİRGİVİ
II. CİLT

Yayına Hazırlayan
Balıkesir Büyükşehir Belediyesi

Editörler

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT
Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali ÇANAKCI
Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy ABDELGHANY

Grafik Tasarım ve Uygulama
Abdurrahman DOĞAN

Birinci Basım
Şubat 2021, Balıkesir

ISBN
978-605-06686-9-8 (2.c) | 978-605-06686-7-4 (Tk)

Baskı ve Cilt

Seçil Ofset
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No:77 Bağcılar/ İSTANBUL
(Sertifika No: 44903)
Tel: +90 (212) 629 06 15

İletişim

Tel: (0266) 239 15 10
E-posta: bilgi@balikesir.bel.tr
Adres: Eski Kuyumcular Mah. Mekik Sokak No:25
Karesi / Balıkesir

BALIKESİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ / Kent Arşivi Yayınları No: 22

©Balıkesir Büyükşehir Belediyesi

Bu eser, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Balıkesir Büyükşehir Belediyesi ile birlikte 2018 yılında düzenlediği "Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi" adlı uluslararası sempozyum bildirilerinden oluşmaktadır. Bu sempozyum bildirileri, 2019 yılında Balıkesir Büyükşehir Belediyesince e-kitap olarak yayımlanmıştır. Yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu eserde yayımlanan çalışmaların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

*Birgivi'ye Nispet Edilerek Yayınlanan
Dâmiğatu'l-mübtediîn Adlı Eserde Mezhepler*

*Doç. Dr. Adem ARIKAN
İstanbul Üniversitesi*

Öz

Dâmiğatü'l-mübtediîn ve kâşifetü butlâni'l-mülhidîn adlı kitap Birgivi Mehmed Efendi'ye (929-981/1523-1573) nispet edilerek basılmıştır. Dâmiğa'nın müellifinin Birgivi olduğu hususunda şüpheler bulunmaktadır. Bu kitapta mezheplerin iki sınıf olduğu savunulur. Birincisinde, mezhepler tarihinin klasik kaynaklarında konu edilen 73 fırka anlatılır. İkincisinde ise ehl-i

tasavvuftan ilm-i bâtın iddiasında bulunanlar yer almaktadır. Tasavvuf fırkaları on ikiye ayrılarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada Dâmiğa'nın Birgivi'ye nisbesi değerlendirilmiştir. Ayrıca kitapta yer alan mezhep ve tasavvuf grupları hakkındaki bilgilerin kaynakları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birgivi Mehmed Efendi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 73 fırka, tasavvuf, Hanefi

The Sects in the Book Named Dâmiġhat al-Mubtadi'în Which Was Published with the Name of Birġivî

Abstract

The book named *Dâmiġhat al-mubtadi'în wa kâsifat butlan al-mulhidîn* was printed in with the name of Birġivî Mehmed Efendi (929-981 / 1523-1573). There are doubts about the fact that the author of the *Dâmiġhat* was Birġivî. In this book it is argued that sects are two classes. In the first one, 73 sects which are mentioned in the classical sources of the history of sects are discussed.

In the second one, the Sufis who claim hidden knowledge are subjected. Sufi groups are divided in to 12 subgroups. In this study I discussed whether *Dâmiġhat* was written by Birġivî. I, also, evaluated the sources of the information about the sects and Sufi groups which related in the book.

Keywords: Birġivî Mehmed Efendi, *Dâmiġhat al-mubtadi'în*, 73 sects, Sufism, Hanafi

Giriş

Birgivi Mehmed Efendi (929-981/1523-1573) yazdığı eserleriyle Osmanlı dini hayatına büyük etki etmiş bir alimdir. Bazı kitap ve risalelerin Birgivi'ye nisbeti tartışmalıdır. Dâmiğatü'l-mübtediîn ve kâşifetü butlâni'l-mülhidîn adlı kitap Birgivi'ye nisbet edilerek basılmıştır. Bu kitapta mezhepler ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağına dair rivayet esas alınarak ele alınmaktadır.

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de fırkaların aslında iki sınıftan ibaret olduğu savunulmaktadır. Birinci sınıf, mezhepler tarihinin klasik kaynaklarında konu edilen 73 fırka rivayeti esas alınıp Doğu-Hanefi fırak geleneğinin verdiği bilgiler kullanılarak ele alınmaktadır. Ayrıca bazı fetva kitaplarından nakledilerek mezheplerle ilgili fetvalara da yer verilmektedir. İkinci sınıf ise ehl-i tasavvuftan ilm-i bâtın iddiasında bulunanlardır. Bunların daha sapkın oldukları savunulmaktadır. Tasavvuf fırkaları on ikiye ayrılıp biri doğru, on biri sapmış olarak takdim edilmektedir.¹

Dâmiğatü'l-mübtediîn'in müellifinin Birgivi olduğu hususunda şüpheler bulunmaktadır. Başka alimlere nispet edilmiş benzer isimleri olan eserler de vardır. Bu çalışmada Dâmiğatü'l-mübtediîn'in Birgivi'ye nisbesiyle ilgili hususlara işaret edilecek ve bu eserde mezheplerle ilgili verilen bilgiler değerlendirilecektir.

I – Dâmiğatü'l-Mübtediîn İsimli Kitaplar ve Müellifleri

Dâmiğatü'l-mübtediîn isimli kitapların müellifi olarak kaynaklarda ve bazı araştırmalarda beş isim kaydedilmektedir.

1. Hüsâmuiddîn Hüseyin b. Alî es-Siğnâkî (ö. 714/1314)
2. Hüsâmeddin Hasan b. Şeref et-Tebrîzî (ö. 790/1388)
3. Birgivi Mehmed Efendi (ö.981/1573)
4. Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605)
5. İsmail b. el-Hâc Hasan el-Bakkâl (1135/1722'ten sonra)

1 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn ve kâşifetü'l-mülhidîn, tahkik: Abdurrahim es-Sâyihi, Tefkik Vehbe, (Kahire: Dâru'l-Âfâkî'l-Arabiyye, 1431/2010), 51, 113.

Bu müelliflere nisbet edilen kitapların / risalelerin isimlendirilmesinde de bazı farklılıklar vardır. Ulaşabildiğimiz yazmaların sadece bir tanesi matbu nüsha ile aynı içeriklidir.

1- Hüsâmuiddîn Hüseyin b. Alî es-Siğnâkî (ö. 714/1314)

Birgivi'nin eseri olarak basılan Dâmiğatü'l-mübtediîn'de es-Siğnâkî'nin kitabının adı verilerek görüşleri nakledilmektedir. Siğnâkî'nin ismi zikredilerek Hidâye şârihi, en-Nihâye sahibi denilerek,² kitabının adı Dâmiğatü'l-mübtediîn şeklinde zikredilerek atıfta bulunmaktadır.³

es-Siğnâkî'nin kitabının isminin tam adı Dâmiğatü'l-mübtediîn ve nâsiratü'l-muhtedîn şeklindedir. Görüldüğü gibi kitabın isminin sonu Birgivi adına basılanınkinden farklıdır. Eserin es-Siğnâkî'ye nisbesiyle ilgili birtakım tereddütte sebep olacak tespitler yapılmıştır.⁴ Nispeti netleştiren yazma nüshaları görmeden yapılmış bu tespitler tashih edilmelidir. Bizim kullandığımız nüsha içerisinde müellif adı Hüseyin b. Alî b. Haccâc es-Siğnâkî olarak yer almakta, 21 Rabiulahir 693 (Mart 1294) tarihinde yazıldığı kaydedilmektedir.⁵ "Kuşeyri risalesini 437 yılında yazdı ve o zamandan günümüze 256 sene geçti" ifadesinden de 693 tarihi çıkmaktadır.⁶ Siğnâkî et-Tesdid fi Şerhi't-Temhid adlı eserinde Dâmiğatü'l-mübtediîn adını vererek ilgili konuyu orada ele aldığını ifade etmektedir.⁷

2 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 97.

3 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 95.

4 es-Siğnâkî'nin bir eseri üzerine yüksek lisans çalışması yapan Abdullah Osman Abdurrahman Sultan yaptığı değerlendirmede Dâmiğa'nın es-Siğnâkî'ye nisbesiyle ilgili bilgileri derlemiştir. "ed-Dirâse", Hüsâmuiddin es-Siğnâkî, en-Necâhu't-tâli tilve'l-merâh, yüksek lisans tezi, dirâse ve metin, (Mekke, Ümmü'l-Kurâ, 1414/1994), 88-90.

5 Üzerinde çalışmalarımızın devam ettiği bu eserin dizgisinde esas aldığımız nüshayı burada da atıflarımız için kullanacağız: Hüseyin b. Alî b. Haccâc es-Siğnâkî, Dâmiğatü'l-mübtediîn ve nâsiratü'l-muhtedîn, Süleymaniye ktp, Hz. Halid, nu: 153, 34b.

6 es-Siğnâkî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 3a.

7 Ali Tarık Ziyat Yılmaz, Mâtürîdî Âlimlerden Siğnâkî'nin (ö. 714/1314) et-Tesdid fi Şerhi't-Temhid Adlı Eserinin Tahkiki ve İlahiyat Konularının Tahlili, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, İstanbul, 2016, 20-22, 889; Rassim Chelidze, Hüsâmeddin es-Siğnâkî ve et-Tesdid fi Şerhi't-Temhid Adlı Eseri (Tahkik-İnceleme), (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Bursa, 2015, 434.

Sıġnâkî'nin et-Tesdîd'de bu esere atıfla verdiği bilginin Dâmiġa'daki bilgiyle uyumlu olduğu gör÷lmektedir.⁸

es-Sıġnâkî'den başka müellifler de nakillerde bulunmaktadır. Sıġnâkî'nin görüşleri Sino-bî⁹ ve ondan alan Safiyyuddin el-Buhârî¹⁰ (ö. 1200/1786) Dâmiġatü'l-mübtediîn şeklinde kitabının adını vererek kaydetmektedir. Sino-bî başka bir yerde Sıġnâkî'nin kitabının ismini Kâmiu'l-bid'a şeklinde farklı vermektedir.¹¹ Bu aynı kitabın bir diğer adı olabilir. Ahmed b. Yahyâ el-Hafid'in (ö. 916/1510), "*en-Nihâye sahibi Dâmiġatü'l-mübtediîn'de*" diyerek aktardığı ifadeler¹² Sıġnâkî'nin metninde yer almaktadır.¹³ Vani Mehmed Efendi en-Nihâye sahibi diyerek kitabının ismi Kâmiu'l-bid'a şeklinde vermektedir. Aktarılan ifadeler¹⁴ Sıġnâkî'nin metninde yer almaktadır. Katip Çelebi de Seyyid Aşık diye bilinen Muhammed b. Emîr el-Hüseyin'in Kâmiu'l-bid'a ve nâsıratu's-sünne¹⁵ adlı eserini tanıttıktan sonra "*en-Nihâye sahibi Sıġnâkî'ye ait*" şeklinde bir ifade kullanmaktadır.¹⁶

Dâmiġatü'l-mübtediîn ve nâsıratü'l-muhtedîn adıyla bir de nazım eserin nüshaları günümüze ulaşmıştır.¹⁷ Nazım olan Dâmiġatü'l-mübtediîn

üzerine bir şerh yazılmıştır.¹⁸ Beyitler ve sonrasında verilen açıklamalar şeklinde olan şerhte Hüsamüddin es-Sıġnâkî'nin adı verilmekte ve ifadeleri¹⁹ nakledilmektedir. Şerhin sonunda Hüsamüddin Sıġnâkî'nin Dâmikâtü'l-mübtediîn (kâf ile) olarak isimlendirilen risalesinin şerhedildiği kaydedilmektedir. Nüshanın sonunda Muhammed b. Ahî tarafından yazılan (ketebehû) bu nüshanın 946 Rabiulahir başlarında (Aġustos 1539) tamamlandığı (temmet) kaydedilmektedir.²⁰ Bu bilgilerden es-Sıġnâkî'nin önce nesir, sonra nazım şeklinde iki risale yazdığı iddia edilebilir. Nazm şeklindeki metni şerheden bu şârih es-Sıġnâkî'nin nesir metninden yararlanmışır.

es-Sıġnâkî'nin bu risaleleri tasavvuf uygulamalarıyla ilgili yapılan tenkitlerin kaynağını araştıranların dikkate alması gereken eserlerdir. Yapılan nakillerden de anlaşılmaktadır ki bu konularda tenkit yapan Hanefî müellifler bu risalelerin içeriklerinden haberdardır. Birgivi'ye nisbetle basılan Dâmiġatü'l-mübtediîn'de de bu eserin verdiği bilgileri kullanılmış, adı zikredilerek nakiller yapılmıştır.

2- Hüsâmeddin Hasan b. Şeref et-Tebrîzî (ö. 790/1388)

Dâmiġatü'l-mübtediîn Hüsâmeddin Hasan b. Şeref et-Tebrîzî'ye (ö. 790/1388) de nispet edilmektedir. Kâtib Çelebi Dâmiġatü'l-mübtediîn ve nâsıratü'l-muhtedîn isimli eseri Hüsâmeddin Hasan b. Şeref et-Tebrîzî'ye (ö. 790/1388) nispet ederek ele almaktadır. Ayrıca "*es-Sıġnâkî'ye ait olduğu söylenmiştir*" ifadesine yer vermektedir.²¹ Yukarıda kaydedilen nazım nüsha Tebrizî'ye ait olarak gösterilmektedir.²²

- 8 es-Sıġnâkî, Dâmiġatü'l-mübtediîn, Hz. Halid, nu: 153, 33b.
- 9 Nebî b. Tûrhân b. Durmuş es-Sinobî, Hayâtü'l-kulûb, Köprülü, Fazıl Ahmed Paşa, Nu: 718, 200a.
- 10 Safiyyuddin Muhammed b. Ahmed el-Buhârî, es-Sâ'ikatu'l-muhrikatu'l-mutezendika ev er-raksu ve'd-devrân inde'l-mutesavvife, thk: Abdurrahman b. Muhammed b. Said, (Riyad: Âlemu'l-Kutub, 1990), 52.
- 11 es-Sinobî, Hayâtü'l-Kulûb, 33a.
- 12 Ahmed b. Yahyâ el-Hafid, ed-Dürü'n-nazîd min mecmûatü'l-Hafid, thk: Muhammed Bedreddin Ebû Firas en-Na'sani, (Kahire: Matbaatü't-Tekaddüm, 1322), 194.
- 13 es-Sıġnâkî, Dâmiġatü'l-mübtediîn, Hz. Halid, nu: 153, 27a.
- 14 Muhammed b. Mustafa el-Vani, Risale-i redd-i ahvali'l-mübtediîn, Süleymaniye Hafid Efendi, nu: 000453, (vr: 54-73), 64a.; el-Vani, Kerâhetü'l-cehr bi'z-zikr, Süleymaniye Lala İsmail, nu: 000685, (vr: 1-20), 11b.
- 15 İçeriği Kalaycı tarafından özetlenmiştir. Mehmet Kalaycı, Osmanlı Sünniliği; Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi, (Ankara: Otorite yay., 2015), 258.
- 16 Katip Çelebi, Keşfu'z-zunûn, neşr. Ş. Yalkaya, R. Bilge, (Ankara: Maarif Matbaası, 1941), 2:1306.
- 17 Laleli, nu: 3648, vr. 96b-104a (CD, poz: 98-105). Fatih kütüphanesindeki nüshanın müellifi katalogta Muhammed b. Seyfiddin olarak gösterilmiştir. Ancak bu ismin kitabın müellifi değil, onun öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır. Metnin sonunda "merhum şeyh şehid Hüsamüddin'in en yakın öğrencilerinden Muhammed b. Seyfiddin onun ed-Dâmika kitabını medh hususunda demiştir ki..." ifadesi yer almaktadır. Burada kitabın ismi "ed-Dâmika" şeklinde "kâf

harfi ile kaydedilmiştir. Fatih, nu:5347-9, (vr.170a-178a), vr. 178a. Nazım olan Nuruosmaniye nüshasında "Sıġnak" isminin geçtiği beyit ile ilgili düşülen notta Hüsamüddin es-Sıġnâkî ismi verilmektedir. Diğer bir beyt için düşülen notta ise "Hüsamüddin es-Sıġnâkî'nin Dâmikâtü'l-mübtediîn isimli risalesi şerhedilmiş oldu" denilmektedir. Nuruosmaniye, nu: 4890/3, vr. 22a-26a, vr. 25b, 26a.

- 18 Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim nu:718, vr. 155b-175a, 166a-168a aralığı boş kalmış, bazı beyitler ve açıklamaları bu arada atlanmıştır.
- 19 Hz. Halid, nu: 153, 26a, 27a.
- 20 Damad İbrahim, nu:718, vr. 171a, 175a.
- 21 Katip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, 1: 729.
- 22 Suûdî nüshasına internette ulaşılabilir. <http://>

3- Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605)

Aliyyü'l-Kârî'nin hocaları arasında sayılan, Mekke'de vâiz olarak meşhur olan Şeyh Sinan tarafından yazılan Tebyînu'l-Meharim adlı eserinin 57. babı İslam fırkaları hakkındadır.²³ Kitabın yazımını 4 Receb 980 / Kasım 1572 tarihinde tamamlamıştır.²⁴ Bu babın girişinde kaydedilen ayetler, ayetlerin tefsiri olarak verilen bilgiler, yetmiş üç fırka ve ilgili bazı konularda nakledilen rivayetler Birgivi'ye nisbetle yayınlanan Dâmiğatü'l-mübtediîn'in içeriği ile benzerdir.²⁵ Ancak mezheplerle ilgili bilgiler farklıdır. Şeyh Sinan mezheplerle ilgili bilgileri detaylı vermez. Alt fırkaların sadece isimlerini zikretmekle yetinir. Detaylar için Şehristânî'ye işaret eder. Mezhepler hakkında hükümleri kaydeder, birçoğunu tekfir eder.²⁶

Aliyyü'l-Kârî, Şeyh Sinan'ı överek "mevlânâ" ve "şeyhunâ" ifadeleri kullanmaktadır.²⁷ Araştırmacılar, bu ifadelere de işaret ederek, Şeyh Sinan'ı Aliyyü'l-Kârî'nin hocaları arasında tanıtmaktadır. Şeyh Sinan'ın eserinin mezheplerle ilgili bölümünün baş tarafında verilen bilgilerin Dâmiğatü'l-mübtediîn'dekiler ile benzerliği hatırlanınca, Aliyyü'l-Kârî'nin hocasının eserindeki bilgileri de kullanarak böyle bir eseri telif etmiş olması ihtimalini akla getirmektedir. Dâmiğatü'l-mübtediîn'de bazı tasavvuf gruplarının görüş ve uygulamalarıyla ilgili yapılan tenkitleri Aliyyü'l-Kârî'nin de başka eserlerinde yaptığı bilinmektedir. el-Bidâatü'l-müzcât'ın

makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/2305/1#.W8ply3szY2w, 29.10.2018.

- 23 Detaylı bilgi için bakınız: Salim Sancaklı, "Yusuf Sinânüddin Amâsi (Ö. 1000/1592) ve İtikâdî Fırkalara Bakışı/ Tenkidi (Tebyînu'l-Mehârim Kitabı Bağlamında)", Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Amasya, 2017, 1: 515-522.
- 24 Abdullah Mirdad Ebü'l-Hayr, el-Muhtasar min Kitâbi neşri-nevr ve'z-zehar fî teracimi efazili Mekke min karni'l-aşir ile'l-karni'r-rabi' aşer, tahkik: Muhammed Saîd el-Amudî, Ahmed Ali, (Cidde: Alemü'l-Ma'rife, 1406/1986), 209. Tebyînu'l-Mehârim'in tanıtımı için bakınız: Recep Orhan Özel, "Yusuf Sinânüddin el-Amâsi (1000/1592) ve "Tebyînu'l-Mehârim" Adlı Eseri", Usûl, sayı: 20, 2013, 113-140.
- 25 Şeyh Sinan, Tebyînu'l-Mehârim, Nuruosmaniye Ktp, nu: 2287, 137b-143a (57. Bab).
- 26 Şeyh Sinan, Tebyînu'l-Mehârim, 141b.
- 27 Ali el-Kârî, "Beyânu fi'lu'l-hayr men hacce ani'l-gayr", tahkik: Ahmed Fevzâ el-Humeyyir, Mecmûu' resâil'il-Allâme el-mullâ Aliyyi'l-kârî, (İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 1437/2016), 4:38, 41.

yazarı el-Çiştî ve ondan alan araştırmacılar Aliyyü'l-Kârî'nin eserleri arasında Dâmiğatü'l-mübtediîn ve nâsıratu'l-mühtedîn adlı eseri de saymaktadır.²⁸ el-Çiştî, eserin adını verir, bununun için kaynak vermez. Sebetü İbn Âbidîn'e atıf yaptığı yerde herhangi bir kitap ismi yoktur.²⁹ Aliyyü'l-Kârî'nin eserlerini tahkik eden bazı araştırmacılar da onun kitapları arasında Dâmiğatü'l-mübtediîn ve nâsıratu'l-mühtedîn adlı eseri listeler.³⁰

Aliyyü'l-Kârî'nin el-Esmârü'l-ceniyye adlı eserini tahkik eden Abdulmuhsin Abdullah Ahmed, müellifin eserlerini ele alırken "Dâfia" şeklinde farklılaştırarak Dâfiatü'l-mübtediîn ve nâsıratu'l-mühtedîn adıyla bir eser ismi vermekte ve bunun için Brockelmann'a atıf yapılmaktadır.³¹ Ancak atıf yapılan yerde Brockelmann'ın listelediği Aliyyü'l-Kârî'nin kitapları arasında böyle bir eser ismi görülmemektedir.³²

Aliyyü'l-Kârî'ye nispet edilen herhangi bir yazma Dâmiğatü'l-mübtediîn nüshası henüz tespit edilememiştir.

4- İsmail b. el-Hâc Hasan el-Bakkâl (1135/1722'ten sonra)

Milli Kütüphane'de et-Tebrizî'ye nispet edilerek kataloglanmış bir Dâmiğatü'l-mübtediîn nüshasında, Tebrizî'den çok sonra yaşamış alimlere ve eserlerine atıf yapılmaktadır. Örneğin Osmân Vahdetî b. Muhammed el-Üskübî'nin (ö. 1135/1722) rahmet dileğiyle adı anılmaktadır.³³

28 Muhammed Abdulhalim Abdurrahim el-Çiştî, el-Bidâatü'l-müzcât li-men yutâliu'l-Mirkât, (Pakiştan, Multan: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1392/1974), 14, 88; Halil İbrahim Kutlay, el-İmâm Aliyyü'l-kârî ve eseri fi ilmi'l-hadis, (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1987), 82, 162, 459.

29 el-Çiştî, el-Bidâatü'l-müzcât, 88. Bu çalışmadan alınarak: Ali el-Kârî, Fethü'l-mugattâ şerhü'l-Muvattâ', tahkik: Teslimüddin, (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1439/2018), 1:105.

30 Ali el-Kârî, Teb'îdu'l-ulemâ an takrîbi'l-umerâ, tahkik: M. Ali el-Mirsavî, (Kahire: Âlemu'l-Kutub, 1990), 34.

31 Ali el-Kârî, el-Esmârü'l-ceniyye fi'l-esmâ'il-Hanefiyye, tahkik: Abdulmuhsin Abdullah Ahmed, (Bağdad: Divanu'l-Vakî's-Sünnî, 1430/2009), 51; tahkik: Muhammed Zahid Kamil Cevl, (Bağdad: Menşuratü'l-Cemel, 2012), 26.

32 Carl Brockelmann, Geschichte der Arabischen litterature: supplement, (Leiden: E.J. Brill, 1938), 2:543-539.

33 Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, nu: 720, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/344175>, 187a.

Yazmanın baş tarafındaki kayıtlarda eserin ismi Kitâbü'd-Dâmiğ li'l-mübtediîn en-nâsir li'l-müh-tedîn en-nâsîh li'l-müslimîn el-muzhir limesâi-li'd-dîn... şeklinde, müellifi İsmail b. el-Hâc Hasan el-Bakkâl olarak verilmektedir.

II- Dâmiğatü'l-Mübtediîn'in Birgivi'ye Nisbesiyle İlgili Şüpheler

Birgivi adına basılan Dâmiğatü'l-mübtediîn ile aynı içerikte yazma nüshaların Türkiye kütüphanelerinde yaygın olmaması dikkat çekicidir. Bir nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail'de bulunmaktadır.³⁴ Bu yazma sondan eksiktir. Ancak mezhepler ile ilgili bölümlerin tamamını içermektedir. Yazmanın zahriyesindeki kayıtlara göre "Bu kitap 6 risaledir: 1. Risale-i Vani Efendi, 2. Risaletü İtikadi Ehli'l-bid'a, 3. Risaletün müte'allikatün fi fırakı ehli'd-dalâl... Bu ifadeye göre 2. ve 3. risaleler olarak kaydedilen Dâmiğatü'l-mübtediîn'in metni iki ayrı risaleden oluşmaktadır. Görüldüğü gibi isimlendirme de farklıdır. Bu sebeple farklı isimlerle katologlanmış başka nüshaların bulunması muhtemeldir. Bu mecmuanın içerisindeki diğer risaleler de dikkat çekicidir. Konumuz olan risalenin öncesinde Kadızâdeliler hareketinin önde gelen isimlerinden Vâni Mehmed Efendi'nin risalesi, sonrasında ise İbn Kemâl'e nispet edilen³⁵ Metârihu'd-devvârîn li-keşfi ahvâli'r-râkkâsîn isimli risale yer almaktadır. Vâni Efendi'nin risalesinin müstensihî Ahmed b. Osman temmet kaydını 1076 yılı olarak vermiştir. Ancak Vâni'nin risalesinin yazı şekli ile konu edindiğimiz risaleninki farklıdır. Lala İsmail'deki bu nüsha Seyit Bahcivan tarafından bir çalışmada "müellifi meçhul" kaydıyla kullanılmıştır.³⁶

Kataloglarda Birgivi'ye nisbet edilen Dâmiğatü'l-mübtediîn fi's-sülûki ilâ tarîki'l-müteşerri'n adıyla diğer bir nüsha Konya'da bulunmaktadır. Bu nüshanın başında, kırmızı renkle risalenin

adı yazılmış ve Birgivi'ye ait olduğu ifade edilmiştir.³⁷ Bu nüshanın içeriği basılan Dâmiğatü'l-mübtediîn'den farklıdır. es-Siğnâkî'nin risalesiyle uyumlu başlamaktadır. es-Siğnâkî'nin risalesinde müellifin adı ve risalenin yazıldığı tarih ile ilgili kayıtlar bu nüshada yoktur. Risalenin sonlarında³⁸ farklılık daha belirgindir. es-Siğnâkî adına kayıtlı Manisa müşhası³⁹ ile Birgivi adına kayıtlı Konya'daki bu nüshasının son kısmında "seyyidimiz, mevlamız, kâdı'l-kudat, el-âlim el-allâme" diye vasıflanan ancak ismi verilmeyen birinin görüşleri nakledilmektedir. Bu kısımda şeyhlerin ahirette bir sancağı olacağı iddiası, birine kızdığına onu helak edeceği gibi görüşler reddedilmektedir. Semâ ve raks, şeyhe zekât verilmesi, şeyhlerin dünyada Allah'ı gördükleri iddiası gibi konular tenkit edilmektedir.⁴⁰

Birgivi adına basılan Dâmiğatü'l-mübtediîn için kullanılan yazma nüshanın temmet kaydı 1058/1648 tarihlidir.⁴¹ Bu temmet kaydının istinsah için kullanılmış olması da mümkündür. Dâmiğatü'l-mübtediîn'de Hayâtü'l-kulûb isimli esere "otuz sekizinci babında" kaydıyla atıf yapılmaktadır.⁴² Hayâtü'l-kulûb'u Nebî (Abdülbarî) b. Türhân es-Sinobî 936/1529 yılında Edirne'de kaleme almıştır.⁴³ Dâmiğatü'l-mübtediîn'de bu eserde alıntı yapılmış olması kitabın bu tarihten sonra yazıldığını net olarak ortaya koymaktadır. es-Sinobî eserinde Sa'dî Çelebi'yi⁴⁴ (ö. 945/1539) ve Çivizâde'yi⁴⁵ (ö. 954/1547) "zamanın müftüsü"

34 Risalenin katalog kaydı: Risale fi'l-akaid ve zikrû'l-fırakî'l-mübtedia, Süleymaniye-Lala İsmail, Nu: 685/2, 21b-84a (CD, poz: 22-85).

35 Seyit Bahcivan, Şeyhü'l-İslâm İbn Kemal Başa ve ârauhü'l-İtikâdiyye, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 152.

36 İbn Kemal Şemseddin Ahmed, Hamsu rasâil fi'l-fırak ve'l-mezhâhib, thk. Seyit Bahcivan, (Kahire: Darü's-Selam, 1425/2005), "mukaddime", 9-10.

37 Birgili Mehmet Efendi, Dâmiğatü'l-mübtediîn fi's-sülûki ilâ tarîki'l-müteşerri'n, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, nu: BY198-11, 136b-144a.

38 Özellikle karşılaştırınız es-Siğnâkî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, Hz. Halid, nu: 153, 33b, Birgili, Dâmiğa, Konya, 143a vd.

39 Manisa'da Siğnâkî adına kayıtlı bulunan nüshada Kuşeyri'nin risalesini yazdığı tarih verilmesine rağmen ondan sonra geçen süreyle ilgili ifade yer almamaktadır. Ayrıca müellifin adı ve risalenin yazıldığı tarihi veren ifadeler bu nüshada yoktur. Katalogta temmet kaydı için 773 (1371) tarihi verilmesine rağmen yazının şekli 973 okunmaya da müsaittir. Bu nüshanın içeriği, özellikle sonları, Konya'daki Birgivi adına kayıtlı nüsha ile uyumludur. Manisa İl Halk Kütüphanesi, nu: 45 Hk 2913/1, 2a, 10a.

40 Siğnâkî, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nu: 45 Hk 2913/1, 8b; Birgili, Dâmiğa, Konya, 143a.

41 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 22, 248.

42 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 107.

43 es-Sinobî, Hayâtü'l-Kulûb, 448a; Katip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, 1: 698.

44 Mehmet İpsirli, Ziya Demir, "Sâdi Çelebi", DİA, 35:404-405.

45 Mehmet İpsirli, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", DİA, 8:348-349.

diye zikretmektedir. Bu tarihte hem Sa'dî Çelebi hem de Çivizâde henüz müftî olmamışlardı. Bu yüzden Özen'e göre bu eserin yazıldığı tarih, 946/1539 yılı veya daha sonrası olmalıdır.⁴⁶ Sa'dî Çelebi Şevval 945/Mart 1539 tarihinde vefat edince, bu göreve Çivizâde getirilmiştir.⁴⁷

Sinobî'nin eserini yazdığı tarih ve Dâmiğatü'l-mübtediîn'in temmet kaydı bir araya getirildiğinde 936-1058/1529-1648 şeklinde bir zaman aralığı ortaya çıkmaktadır. Bu tarih aralığı kitabın Birgivi'ye (929-981/1523-1573) ait olmasına engel değildir. Ancak kitabın Birgivi'ye aidiyetiyle ilgili başka şüpheler vardır.

Birgivi dönemine yakın kaynaklarda Dâmiğatü'l-mübtediîn'i ona nispet için bir bilgi bulunmamıştır. Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö. 1920) Hediyyetü'l-ârifin isimli eseri ve ondan sonra yazılmış fihrist yazarları Dâmiğatü'l-mübtediîn'i Birgivi'nin eserleri arasında saymaktadır.

Dâmiğatü'l-mübtediîn'in içerisinde Birgivi'ye ait olduğunu gösterecek bir işaretin bulunmamasını, dönemin sufi tasallutundan korktuğu için ismini zikretmemiş olabileceği ihtimaline bağlamak⁴⁸ doğru değildir. Çünkü Birgivi et-Tarîkakatü'l-Muhammediyye'de kendi zamanındaki sûfiyye'nin mescidlerde raks etmesi, zikri Allah kelâmını değiştirecek şekilde telaffuz ederek yapmalarını en ağır ifadelerle tenkit etmektedir.⁴⁹ Dönemin şahidlerinden Cenâbî Mustafa Efendi (ö. 999/1590), Birgivi'nin muhabı sultan bile olsa Allah rızası için hakkı söylemekten çekinmediğini kaydetmektedir.⁵⁰ Birgivi'nin para vakfının batıl olduğuna dair, zamanın

müftüsü deyip adını verdiği Ebussuûd Efendi'ye (ö.982/1574) cevap veren risalesi öncesinde kim tarafından yazıldığı belli olmayan bir nottaki ifadeler dikkat çekicidir. Birgivi, müftüye reddiye yazdığı için sultan cezalandırmasıyla korkutulmak istenmişlerdir. Birgivi "üç şey takdir edilebilir. Öldürürülme şehitliktir. Hapis uzlet ve halvet demektir. Memleketten sürgün edilmek hicret ve peygamberlerin (s.a.v.) sünnetidir ve ben bunlardan sevap umarım" demiştir.⁵¹

III- Müellifin Zihniyeti

Birgivi veya başka bir âlim tarafından yazılmış olsun, Dâmiğatü'l-Mübtediîn'in müellifin Hanefî olduğu kesindir. Müellif Hanefî âlimlerin görüşlerini zikredeceğini kendisi de kaydetmektedir.⁵² O selef derken de Hanefilerin selefinden bahsetmekte, Ebû Hanife ve arkadaşlarının yolunu Selef yolu (tarîku's-selef) olarak nitelemektedir.⁵³

Müellif kelâm, fıkıh ve tasavvuf ilimlerinin birlikte öğrenilmesini gerekli görmektedir. Osmanlı döneminde çokça okunan Şir'atü'l-İslâm'dan⁵⁴ alınan bilgiler ile bu üç ilmin birlikte okunmaması durumunda doğacak sapmayla ilgili de uyarılarda bulunmaktadır. Allah'tan sadece kelam talep eden zındık olur. Yalnız zühd talep eden bid'atçı olur. Sadece fıkıh talep eden fasık olur. Her birinden bilgi sahibi olan kurtulur.⁵⁵ Şir'atü'l-İslâm, Hanefî fakihî İmamzâde Ebû'l-Mehâsin Rüknu'lislâm Sedîdüddîn Muhammed el-Buhârî'nin (ö. 573/1177) Osmanlı âlimleri arasında çok rağbet gören ilmihal ve ahlâk kitabıdır.⁵⁶

Müellife göre ilm-i kelama felsefiyattan çok şey karışmıştır. İçerisine tabiiyyat, ilahiyat ve riyaziyat derç edilmiştir. Felsefe ile uğraşmak vakitleri manasız şeyler ile zayi etmektir.⁵⁷

46 Şükrü Özen, "Ottoman 'Ulamâ' Debating Sufism: Settling the Conflict on the Ibn al-'Arabî's Legacy by Fatwâs", El Sufismo y las normas del Islam, ed. Alfonso Carmona, Murcia-Spain, 2006, (pp. 309-341), 328, 83 dipnot.

47 Mehmet Gel, XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dinî Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi Ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme, (Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2010, 42, 46, 248 (65. dipnot).

48 Detaylar için bkz. Sultan b. Ubeyd b. Abdullah Urâbî, "Dirâse", Dâmiğatü'l-mübtediîn ve kâşifetü butlânî'l-mülhidin ... (yüksek lisans tezi; Mekke: Câmîatü Ümmî'l-Kurâ, 1425/2004), 101-103.

49 Birgivi, et-Tarîkatü'l-muhammediyye, tahkik: Muhammed Hüsnî Mustafa, (Haleb: Dâru'l-Kalem el-Arabî, 1423/2002), 363

50 Ebû Muhammed Mustafa b. Hüseyin b. Sinan (Cenâbî Mustafa Efendi), Târîh-i Cenâbî: el-Aylemü'z-zâhir fi ahvâlî'l-evâ'il ve'l-evâhir, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nu: 3100, vr. 427a.

51 Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, nr: 1177, vr. 132a. Ayrıca bakınız: Yaşar Düzenli, "Balıkesir'li Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivi", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3/4, 2000 (ss. 228-247), 239.

52 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 72.

53 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 198.

54 Seyyid Alizâde, Mefâtihu'l-cinân: Şerhu Şir'ati'l-İslâm, (İstanbul: el-Matbaatu'l-Osmaniyye, 1317), 41.

55 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 34.

56 Recep Cici, "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir", DİA, 22:210-211.

57 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 54.

Kelam aleyhine bazı görüşleri nakleden müellifin aslında çok da ondan uzak durmağı anlaşılmaktadır. Kitapta oldukça fazla kelâm muhteviyatı kaydedilmiştir. Dâmiğatü'l-mübtediîn'de Cemâlüddin Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî'nin (ö. 593/1196) Usûlüddîn'inden⁵⁸ bazı takdim ve tehirler ile uzun alıntılar yapılmaktadır.⁵⁹ Ancak bu alınan bilgileri yazan Gaznevî'nin adı zikredilmemektedir. Gaznevî'nin Mâtürîdî bir âlim olduğunu bilinmektedir. Gaznevî, Alaüddîn el-Kâsânî'nin (ö.587/1191) öğrencisidir. "Alaüddîn Kâsânî ve öğrencisi Cemâlüddîn el-Gaznevî'nin Mâtürîdî kimlikleri tartışma götürmezdir."⁶⁰ Gaznevî'nin tekvin sıfatının mükevven olmadığını,⁶¹ kulun gücünün yetmeyeceği şeyden mükellef tutulmayacağını⁶² savunması mezhebi kimliğini ortaya koymakta bize imkan sağlamaktadır.

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de Ehl-i Sünnet'in ehl-i kible'yi tekfir etmeme kaidesi olduğu kaydedilmektedir. "Ehl-i Sünnet'in ehl-i kible'yi tekfir etmeme kaidesi bazı fırkalar için sorun oluşturduğunu" söyleyen müellif bu fırkalarla ilgili hükümleri kaynaklarına havale etmektedir.⁶³

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de⁶⁴ Şâfiî âlim Şemsüddîn es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) el-Kavlü'l-Münbî⁶⁵ adlı eserinden, bazı kısımlar alınarak, içerisinde İbn Teymiyye'nin görüşlerinin de yer aldığı uzun alıntılar bulunmaktadır. es-Sehâvî'nin bu konudaki kaynağı ise es-Seyf (Seyfüddîn) Abdullatif es-Su'ûdî (ö. 736/1335) tarafından 711/1311 yılında yazılmış olan Beyânu hukmi mâ fi'l-Fusûs isimli eserdir.⁶⁶

es-Sehâvî'nin ifadeleri, Ahmed b. İbrahim'in

58 Cemâlüddîn el-Gaznevî, Usûlüddîn, tahkik: Ömer Vefik ed-Dâ'ûk, (Beyrut: Dâru'l-Beşâratu'l-İslâmiyye, 1419/1998), 61-62, 71, 75, 76, 78, 79, 182, 183, 189, 195, 221.

59 Birgivî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 221, 223-230.

60 Mehmet Kalaycı, Tarihsel Süreçte Eşarilik - Maturidilik İlişkisi, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 197.

61 el-Gaznevî, Usûlüddîn, 112.

62 el-Gaznevî, Usûlüddîn, 169.

63 Birgivî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 50.

64 Birgivî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 58-78.

65 Şemsüddîn es-Sehâvî, el-Kavlü'l-münbî fî tercemeti İbn Arabî, (yüksek lisans tezinin ikinci cildi olarak), thk: Halid b. el-Arabî Müdrîk, Mekke, Ümmü'l-Kura, 1422, 2:189, 238-239, 242-243, 272-273.

66 es-Sehâvî, el-Kavlü'l-münbî, 2:228. Ayrıca bakınız: el-Urâbî, Dâmiğa, (dirâse), 106.

(ö. 1329/1911) Tavzîhu'l-makâsîd adlı eserinde de nakledilmektedir.⁶⁷ Ahmed b. İbrahim bu kitabında es-Seyf Abdullatif es-Su'ûdî için Hanefî sıfatını kullanılmaktadır.⁶⁸ Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin ifadelerini derleyen âlim de Hanefî'dir.

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de es-Sehâvî'den alınarak kullanıldığı görülen bazı bilgiler, İbn Teymiyye'nin konuyu ele aldığı Mecmûu'l-fetâvâ'sının ilgili bölümünde yoktur. Örneğin bazı fetvalar, sufilerin görüşleri, Ebû Cafer et-Tahâvî'nin⁶⁹ (ö. 321/933) akâid metnindeki ifadeleri⁷⁰ ve Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ûşî'nin⁷¹ (ö. 575/1179) Bedu'l-emâlî adlı eserinden nakledilen bilgiler⁷² de es-Sehâvî'den⁷³ alınmıştır.

İbnü'l-Arabî'nin görüşleri Dâmiğatü'l-mübtediîn'de ismi zikredilmeden tartışılır. "Bir diyen dedi (kâle men kâle)" şeklinde nakledilip tenkit edilen ifadeler İbnü'l-Arabî'nindir.⁷⁴ Müellife göre bu görüşler Müslümanlar, Yahudi ve Hıristiyanlar arasında nizasız küfürdür. Aslında bu tenkitler İbn Teymiyye'ye aittir.⁷⁵ Dâmiğatü'l-mübtediîn'deki bu bölüm es-Sehâvî'den nakledilmektedir. es-Sehâvî isimleri açıkça vermektedir. es-Sehâvî, bu görüşlerin Ebü'l-Kâsım et-Tücibî⁷⁶ (ö. 730/1329) tarafından nakledildiğini kaydederek vermektedir.⁷⁷

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de vahdet-i vücûd görüşünü benimsemiş olanların Karmatilere (el-Karâmitatü'l-Bâtıniyye) benzediği kaydedilmektedir. Bu ifadeler es-Sehâvî'den alınmıştır. es-Sehâvî'nin kaynağı da İbn Teymiyye'ye ulaşmaktadır. Dâmiğatü'l-mübtediîn'de "bunların

67 es-Sehâvî, el-Kavlü'l-münbî, 2:238; Birgivî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 58; Ahmed b. İbrahim, Tavzîhu'l-makâsîd ve tashîhu'l-kavâid fî şerhi kasidetü'l-İmâm İbni'l-Kayyim, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1394), 158.

68 Ahmed b. İbrahim, Tavzîh, 148.

69 Davut İltaş, Salih Sabri Yavuz, "Tahâvî", DİA, 39:385-389.

70 es-Sehâvî, el-Kavlü'l-münbî, 2:244; Birgivî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 72.

71 Mehmet Sait Toprak, "Ûşî", DİA, 42: 230-231.

72 Birgivî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 74.

73 es-Sehâvî, el-Kavlü'l-münbî, 2:245.

74 Birgivî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 62, 64.

75 İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ, tahkik: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, (Medine: Mecmeu Melik Fahd, 1425/2004), 2:122.

76 S. Kemal Sandıkçı, "Tücibî", DİA, 41:457-458.

77 es-Sehâvî, el-Kavlü'l-münbî, 2:189; Birgivî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 60.

tekfir etmek ilim ehlinden her mümin üzerine vaciptir” denilmektedir.⁷⁸

Mu'tezilî âlim ez-Zehmahşerî'nin tefsiri el-Keşşâf da Dâmiğatü'l-mübtediîn'de kullanılan kaynaklardandır. İsim verilmeden yapılmış nakillerin de olduğu görülmektedir. Örnek olarak kitabın sonunda konu edilen Ehl-i Beyt ve sahabe sevgisiyle ilgili ayetlerin tefsiri ve bununla ilgili rivayetlerin el-Keşşâf'tan aktarıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁹

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de Gazzâlî'nin ismi anılmakta ve İhyâ'sı kaynak olarak kullanılmaktadır.⁸⁰ Gazzâlî'nin Minhâcü'l-âbidîn isimli eserinden isim vermeden uzun nakiller yapmaktadır.⁸¹

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de Zeyniyye tarihatının kurucusu Zeynüddin el-Hafî'nin (ö. 838/1434) el-Vasâyâ'l-kudsiyye eserinden, farklı bölümlerinden seçilerek bazen isim vermeden,⁸² bazı yerlerde ise isim zikrederek sayfalarca süren uzun nakiller yapılmaktadır.⁸³ Zeynüddin el-Hafî için birkaç satır tutan övgü ifadeleri arasında bidatı kaldıran, dalâleti söken şeklindeki tavsifleri de yer almaktadır.⁸⁴

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de müellifinin itikâdî/kelâmî görüşlerinin Mâtürîdiyye mezhebiyle uyumlu olduğu görülmektedir. O yaratıcının (sâni') bilinmesinin aklen vacip olduğunu savunmaktadır. Husûn ve kubuh aklen bilinir. Kul üzerine ilk vâcib akıl yürütmektir (nazar). Kul seçim yapabilmelidir (muhtâr), fiilleri ihtiyarîdir. İstivâya inanıp onun keyfiyetinin tartışmayacağını kaydetmektedir. Ancak “yed” ve diğer bazı sıfatları kudret gibi anlamlar vererek tevil etmektedir.⁸⁵ Dâmiğatü'l-mübtediîn'de kurtuluşa eren fırka (fırka-i nâciye) ve doğru itakadın temsilcileri olarak Ehlü's-sünne ve'l-cemâa görülmektedir.⁸⁶

78 İbn Teymiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ, 2:132; es-Sehâvî, el-Kavlü'l-münbî, 2:199; Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 69.

79 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 104, 193, 237.

80 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 100, 215, 230.

81 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 203.

82 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 105-106.

83 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 157-164.

84 Dâmiğatü'l-mübtediîn'de kullanılan başka kaynaklarla ilgili detaylar için bakınız: Adem Arıkan, Hanefîliğin Bidat Karşısı Söylemi: Dâmiğatü'l-Mübtediîn Örneği, (Ankara: İlahiyat Yay., 2016), 33.

85 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 221.

86 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 105, 111, 159, 160, 214.

IV- Dâmiğatü'l-Mübtediîn'de Mezhepler

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de mezhepler iki türlü ele alınmaktadır. Yetmiş üç fırka rivayeti esas alınarak fırkalar anlatılır. Ayrıca mezhepler hakkında verilen fetvalar nakledilir.

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de yetmiş üç fırka rivayeti kaydedildikten sonra bu fırkaların aslında iki sınıftan ibaret olduğu savunulmaktadır. Birinci sınıf mezhepler tarihinin birçok klasik kaynağında konu edilen fırkalardır. İkinci sınıf ise ehl-i tasavvufun ilm-i bâtın iddiasında bulunanlardır. İkinci sınıfın daha sapkın olduğu savunulmaktadır. Tasavvuf fırkaları on ikiye ayrılıp biri doğru, on biri sapmış olarak takdim edilmektedir.

Ömer en-Neseî (ö. 537/1142) on iki sufi gruba yer veren bir tasnifle risale yazmıştır. en-Neseî'nin bu risalesini Ali Ekber Ziyâî yayınlamış,⁸⁷ Süleyman Uludağ Türkçe'ye çevirmiştir.⁸⁸ en-Neseî'nin risalesinin içeriği Dâmiğatü'l-mübtediîn'de “Sâhibü'l-Beyân yirmi üçüncü fasılda” denilerek nakledilmektedir.⁸⁹ “Yirmi üçüncü fasılda” ifadesi, Dâmiğatü'l-mübtediîn'deki metnin başka bir yerden alınmış olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Abdülkâdir el-Geylânî'nin (ö. 561/1165) Sırru'l-esrâr isimli eserinde yirmi üçüncü fasılda bu tasavvuf grupları yerilmektedir. Fırkaların verilmiş sırası ve içerikteki ifadeler Sırru'l-esrâr metniyle daha uyumludur.⁹⁰

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de es-Sinobî'nin Hayâtü'l-kulûb isimli eserine “otuz sekizinci babında” kaydıyla atıf yapılmaktadır.⁹¹ Dâmiğatü'l-mübtediîn'deki 73 fırka hakkında uzun bölümün temel kaynağı Sinobî'nin eseridir. Sinobî, Hayâtü'l-kulûb'ta Ebû Mutî' ismini zikrederek kaynağına atıfta bulunmaktadır.⁹² Yani mezhepler ile ilgili verilen bilgiler büyük oranda Ebû Mutî'

87 en-Neseî, “Risâle fî beyâni mezâhibi'l-tasavvuf”, thk: Ali Ekber Ziyâî, et-Türâsü'l-Arabî, sayı:46, 1412/1992, 133-141.

88 Ömer Neseî, “Kitâbün fî mezâhibi'l-mutasavvıfa”, çev: Süleyman Uludağ, Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi], 18:3, 1979, 167-173.

89 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 55.

90 Abdülkâdir Geylânî, Sırru'l-esrâr ve mazharu'l-envâr, thk: H. M. Ez-Zerî ve M. Gassan Azgöl, (Dimaşk: Dârü's-Senâbil, 1415/1994), 140.

91 Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 107.

92 es-Sinobî, Hayâtü'l-kulûb, 188a.

Mekhûl en-Neseffî'nin (ö. 318/930) Kitâbu'r-redd⁹³ adlı kitabından özetlenerek alınmaktadır.

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de yetmiş iki fırka, altı ana mezhep ve on ikişer alt fırka şeklinde tasnif edilmekte, böylece yetmi iki sapkın fırkaya ulaşılmaktadır. Kurtuluşa erecek olan hak mezhebin ilave edilmesiyle yetmiş üç fırkaya ulaşılmış olur (6x12+1=73). Bu mezhepler Harûriyye, Râfızîyye, Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye ve Mürcie olup her biri on iki alt fırkaya ayrılmaktadır. Bu altı mezhep altında tasnif edilen on ikişer fırkanın Doğu Hanefi fırak geleneğinden alındığı, diğer mezhepler tarihi klasik kaynaklarındaki fırka isimlerinden oldukça farklı olduğu görülmektedir.

Harûriyye:1	Râfızîyye:2	Kaderiyye:3	Cebriyye:4	Cehmiyye:5	Mürcie:6
Ezrakîyye	Alevîyye	Ahmediyye	Muztarîyye	Mu'attıla	Târîkiyye
İbâhiyye	İmriyye	Seneviyye	Ef'âliyye	Merisiyye	Sâyiyye
Sa'lebiyye	Şîiyye	Mutezile	Ma'îyye	Mültezikiyye	Râciyye
Hâzîmiyye	İshâkiyye	Keysâniyye	Mefrûğîyye	Vâridiyye	Şâkiyye
Halefiyye	Nâvusiyye	Şeytâniyye	Mennâniyye	Zenâdika	Beyhesiyye
Küziyye	İmâmîyye	Şerikiyye	Kesâliyye	Harkîyye	Ameliyye
Kenziyye	Zeydiyye	Vehmiyye	Sâbikiyye	Mahlûkiyye	Menkûsiyye
Şimrâhiyye	Abbâsiyye	Ravendiyye	Habîbiyye	Fâniyye	Müşesniyye
Ahnesiyye	Mütenâsihiyye	Müteberîyye	Havfiyye	Mugîriyye	Müşebbihe
Muhakkîmiyye	Rac'îyye	Nâkisiyye	Neccârîyye	Vâkıfiyye	Haşviyye
Mu'tezilîyye	Lâ'niyye	Bâsîtiyye	Fikriyye	Kabriyye	Eseriyye
Meymûniyye	Müterabisiyye	Nazzâmîyye	Haşabiyye	Lafziyye	Bid'îyye

Müellif her fırkanın kısaca görüşünü kaydetmekte ve sonrasına "bundan dolayı cehennemlik (ehlî'n-nâr) oldular" ifadesini ilave etmektedir. Bu hükmü her fırka için tekrarlamaktadır. Fırkaların ele alındığı bölüm, bazı lafız ve ıstılah izahları gibi küçük farklılıklar dışında, neredeyse aynen Sinobî'nin kitabından alınmıştır. Sinobî, Ebû Mutî' ismini zikrederek kaynağını açıkladığından mezhepler ile ilgili verilen bilgilerin büyük oranda Ebû Mutî' Mekhûl en-Neseffî'nin Kitâbu'r-redd adlı kitabından özetlenmiştir.

Seyit Bahcivan tarafından tahkik edilip yayınlanan İbn Kemal'in (ö. 940/1534) beş risalesi arasında ikinci risale olan el-Makâlât fi beyâni Ehlî'l-bida ve'd-dalâlât⁹⁴ ile Dâmiğatü'l-mübtediîn

içerik benzerliği ile dikkat çekmektedir. Bahcivan'ın bu çalışmada müellifi meçhul kaydıyla değerlendirildiği⁹⁵ yazma, yukarıda da işaret edildiği gibi Dâmiğatü'l-mübtediîn'in nüshasıdır.⁹⁶

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de mezhepler hakkında fetva kitaplarından hükümler de nakledilmektedir. Bunlar çoğunlukla Mâtürîdî âlim ez-Zâhid es-Saffâr el-Buhârî'nin (ö. 534/1139) verdiği fetvalardır.⁹⁷ Bu fetvalar Hanefî fetvâ kitaplarından el-Bezzâziyye'den alınmıştır. Dâmiğatü'l-mübtediîn'de onun ismi ez-Zâhid olarak, el-Bezzâziyye'de açıkça ez-Zâhid es-Saffâr olarak verilmiştir.⁹⁸ Benzer fetvalar et-Tarîkatü'l-muhammediyye'de⁹⁹ Hanefî fetva kitabı et-Tâtârhanîyye'den¹⁰⁰ nakledilerek verilmektedir. et-Tâtârhanîyye'nin kaynağı da es-Saffâr'dır. Dolayısıyla her iki kitapta da mezheplerle ilgili fetvaların kaynağı es-Saffâr'dır. Aynı kaynaktan gelen bilgilerin benzer olması doğaldır. Bu benzerliği Dâmiğatü'l-mübtediîn'in Birgivî'nin eseri olduğuna delil gösterenlerin¹⁰¹ fetva kitaplarının kaynağının farkında olmadıkları görülmektedir.

Bu fetvalara bir örnek olarak, Kaderiyye, şerrin Allah'ın yaratmasıyla olduğunu kabul etmedikleri için tekfir edilmektedir. es-Saffâr meşfet, irâde, kudret ve halk ile ilgili ayetleri delil getirerek bu ayetlerin inkar edildiğini kaydetmektedir.¹⁰² el-Bezzâziyye'de¹⁰³ ve ondan alınarak Dâmiğatü'l-mübtediîn'de¹⁰⁴ sadece hüküm ifadeleri nakledilmekte, delillere yer verilmemektedir. Mutezile'den Allah'ın görülemeyeceğini

içerisinde), thk. Seyit Bahcivan, (Kahire: Darû's-Selam, 1425/2005), 79-124.

95 İbn Kemal Şemseddin Ahmed, Hamsu rasâil fi'l-fırak ve'l-mezâhib, thk. Seyit Bahcivan, (Kahire: Darû's-Selam, 1425/2005), "mukaddime", 9-10.

96 Süleymaniye, Lala İsmail, Nu: 685/2, 21b-84a. poz: 22-85.

97 Ebû İshak İbrahim es-Saffar, Telhisü'l-edille li-kavâidü't-tevhîd, thk: Angelika Brodersen, (Beirut: Orient İnstitut, 2011), 727.

98 İbnü'l-Bezzâz el-Kerderî, el-Fetâvâ el-Bezzâziyye (el-Fetâvâ el-Alemgiriyye hamışinde), (Bulak: el-Emiriyye, 1310), 6:318.

99 et-Tarîka, 44.

100 Ferîdüddin Âlim b. Alâ, el-Fetâvâ't-Tatarhanîyye, neşr. Şebir Ahmed el-Kasımî, (Hind: Diyubend, 1431/2010), 7:286, 363.

101 Urâbî, "Dirâse", 102-103.

102 es-Saffar, Telhisü'l-edille, 727.

103 el-Fetâvâ el-Bezzâziyye, 6:318.

104 Birgivî, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 51.

93 Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fadl en-Neseffî, Kitâbu'r-redd 'alâ ehlî'l-bida ve'l-ehvâ'i'd-dâlle, thk: Seyit Bahcivan, (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2013), 247.

94 İbn Kemal Şemseddin Ahmed, el-Makâlât fi beyâni ehlî'l-bida ve'd-dalâlât (Hamsu rasâil fi'l-fırak ve'l-mezâhib

savunanlar da tekfir edilmektedir.¹⁰⁵

Birgivi'ye nisbetlerle yayınlanmış Tuhfetü'l-müsterşidîn isimli başka bir risale de mezhepleri konu edinmektedir.¹⁰⁶ Tuhfe'de yapılan fırka tasnifi ile Dâmiğa'daki fırka tasnifi arasında, her ne kadar ikisi de 6x12'lik tasnifi esas alsalar da ciddi farklılık bulunmaktadır. Her iki eserdeki tasniflerde hem ana fırkaların ve alt kollarının isimleri arasında hem de kullanılan frak malzemesinde ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu haliyle iki eserden biri Birgivi'ye diğeri bir başkasına ait olabilir. Her ikisi de Birgivi'ye ait olmayıp farklı müelliflerin ait de olabilir. İkisi de Birgivi'ye aitse, iki eserdeki fırka tasniflerin de başka kaynaklara dayanmış olmalıdır.¹⁰⁷

Sonuç

Birgivi'ye nisbetle yayınlanmış olan Dâmiğatü'l-mübtediîn ve kâşifetü butlâni'l-mülhidîn adlı eserde yetmiş iki fırka, altı ana mezhep ve on ikişer alt fırka şeklinde tasnif edilerek ele alınmaktadır. Her fırkanın kısaca görüşü kaydedilmekte ve sonrasına "bundan dolayı cehennemlik (ehlü'n-nâr) oldular" ifadesini ilave edilmektedir. Bu hüküm her fırka için tekrarlanmaktadır. Fırkaların ele alındığı bölüm, es-Sinobî'nin Hayâtu'l-kulûb isimli eserinden alınmıştır. Sinobî, Ebû Mutî' ismini zikrederek kaynağına atıfta bulunmakta, Ebû Mutî' Mekhûl en-Nesefî'nin Kitâbu'r-redd adlı kitabını özetlemektedir. Dâmiğatü'l-mübtediîn'de az da olsa Sinobî'nin vermediği Nesefî'den alındığı anlaşılan kısımlar vardır. Şehristânî'nin özellikle mezhepleri tariflerinden de bazı nakiller vardır. Sinobî, İbn Kemâl'in muhididir. İbn Kemal'in el-Makâlât fi beyâni ehli'l-bida ve'd-dalâlât isimli risalesi de Nesefî'nin bu kitabından özetlenmiştir.

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de ayrıca mezhepler hakkında fetva kitaplarından nakiller ile hükümler verilmektedir. Çoğunluğu Hanefî fetva

kitaplarından, özellikle el-Bezzâziyye'den alınmadır. Bunlar Mâtürîdî âlim ez-Zâhid es-Saffâr el-Buhârî'nin fetvalarıdır. Müellifimiz kendi dönemindeki mezhep hareketleriyle ilgili, örneğin Safeviler hakkında hiçbir ilave bilgi vermemektedir. Kendi dönemiyle ilgili gündemi tasavvuf grupları hakkındaki yazdıklarında vardır.

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de yetmiş iki fırka rivayeti yorumlanırken mezhepler gibi tasavvuf grupları da değerlendirilmektedir. Müellife göre bâtil mezhepler, aslında, ehl-i zâhir ve tasavvuf ehlinden ilm-i bâtın iddiasında bulunanlar olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. İkinci grup olan bu türlü tasavvuf müntesipleri daha sapmış haldedir (eşedd dalâleten).

Dâmiğatü'l-mübtediîn'in Birgivi'ye nisbesiyle ilgili şüpheler vardır. Birgivi hakkında bilgi veren kaynaklarda eserin ona nisbet edilmemesi ilk şüphe sebebidir. Ayrıca böyle bir içeriğe sahip olan bir eserin nüshalarının yaygın olması beklenir. Türkiye'ye bu içerikte bir nüsha tespit edilebilmiştir ve bu nüsha da sondan eksiktir. Benzer isimli Konya nüshasının içeriği farklıdır.

Dâmiğatü'l-mübtediîn'in müellifinin Birgivi olduğu hususunda şüphelerimiz devam etmektedir. es-Sinobî'nin 936/1529 yılında yazdığı eserinden alıntı yapılmış olması kitabın bu tarihten sonra yazıldığını net olarak ortaya koymaktadır. Dâmiğatü'l-mübtediîn'in Kahire baskısında kullanılan yazma nüshanın "temmet" kaydının 1058/1648 tarihini taşıması eserin bu tarihten önce yazıldığını göstermektedir.

Dâmiğatü'l-mübtediîn'de İbn Teymiyye'nin ifadeleri yer almaktadır. Bu alıntılar İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinin tenkidini içermektedir. Bunların doğrudan İbn Teymiyye'den değil, Şâfiî âlim es-Sehâvî'nin el-Kavlü'l-münbî fi tercemeti İbn Arabî isimli eserinden alındığı anlaşılmaktadır. es-Sehâvî'nin bu konudaki kaynağı ise es-Seyf (Seyfüddin) Abdullatif es-Su'ûdî'nin Beyânu hukmi mâ fi'l-Fusûs isimli eseridir. es-Seyf Abdullatif es-Su'ûdî ise Hanefî bir âlimdir.

Birgivi veya başka bir âlim tarafından yazılmış olsun, Dâmiğatü'l-mübtediîn'in müellifinin Hanefî olduğu kesindir. Hanefî âlimlerin görüşlerini zikredeceğini kendisi de kaydetmektedir.

105 es-Saffar, Telhisü'l-edille, 729; el-Fetâvâ el-Bezzâziyye, 6:319; Birgivi, Dâmiğatü'l-mübtediîn, 53.

106 Avni İlhan, "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi (Tuhfetü'l-Müsterşidîn fi Beyâni Fırakı Mezâhibi'l-Müslimîn)", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1989, sayı: 6, 173-215.

107 Kadir Gömbeyaz, İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri, Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2015, 162.

O selef derken de Hanefilerin selefinden bahsetmektedir. Ebû Hanife ve arkadaşlarının yolunu Selef yolu (tarîku's-selef) olarak nitelemektedir. Mâtürîdîler ile Selefiye arasında farklı olan itikâdî/kelâmî konularda Dâmiğatü'l-mübtediîn müellifinin Mâtürîdî görüşleri kabul ettiği görülmektedir.

Kaynakça

Abdullah Mirdad Ebû'l-Hayr. el-Muhtasar min Kitâbi neşri'n-nevr ve'z-zeher fî teracimi efazili Mekke min karnî'l-aşir ile'l-karnî'r-rabî' aşer. tahkik: Muhammed Saîd el-Amudî, Ahmed Ali. Cidde: Alemü'l-Ma'rife, 1406/1986.

Abdullah Osman Abdurrahman Sultan. "ed-Dirâse", Hüsamüddin es-Siğnâkî, en-Necâhu't-tâlî tilve'l-merâh. (yüksek lisans tezi, dirâse ve metin). Mekke, Ümmü'l-Kurâ, 1414/1994.

Ahmed b. İbrahim. Tavzihu'l-makâsîd ve tashihu'l-kavâid fî şerhi kasidetü'l-İmâm İbnî'l-Kayyım. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1394.

Ali el-Kârî. "Beyânu fi'lu'l-hayr men hacce anî'l-gayr", tahkik: Ahmed Fevâz el-Humeyyir, Mecmû' resâilî'l-Allâme el-mullâ Aliyyî'l-kârî. İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 1437/2016.

Ali el-Kârî. Fethü'l-mugattâ şerhü'l-Muvattâ'. tahkik: Teslimüddin. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1439/2018.

Ali el-Kârî. Teb'îdu'l-ulemâ an takribî'l-umerâ. tahkik: M. Ali el-Mîrsavî. Kahire: Âlemü'l-Kutub, 1990.

Ali el-Kârî. el-Esmârü'l-ceniyye fî'l-esmâil-Hanefiyye. tahkik: Abdulmuhsin Abdullah Ahmed. Bağdad: Divanul-Vakfi's-Sünnî, 1430/2009; tahkik; Muhammed Zahid Kamil Cevl. Bağdad: Menşuratü'l-Cemel, 2012.

Ankan, Adem. Hanefiliğin Bidat Karşısı Söylemi: Dâmiğatü'l-Mübtediîn Örneği. Ankara: İlahiyat Yay., 2016.

Bahcivan, Seyit. Şeyhü'l-İslâm İbn Kemal Başa ve ârauhü'l-i'tikâdiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.

el-Bakkâl, İsmail. Dâmiğatun li'l-mübtediîn. Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, nu: 720.

Birgivi, Mehmet Efendi. et-Tarîkatü'l-muhammediyye. tahkik: Muhammed Hüsnî Mustafa. Haleb: Dâru'l-Kalem el-Arabî, 1423/2002.

Birgivi, Mehmet Efendi. Dâmiğatü'l-mübtediîn ve kâşifetü'l-mülhidîn. tahkik: Abdurrahim es-Sâyih, Tefvîk Vehbe. Kahire: Dâru'l-Âfâkî'l-Arabiyye, 1431/2010: Risale fi'l-akaid ve zikrû'l-firaki'l-mübtedia, Süleymaniye-Lala İsmail, Nu: 685/2, v. 21b-84a (CD, poz: 22-85).

Birgivi (Birgili), Mehmet Efendi. Dâmiğatü'l-mübtediîn

fi's-sülûki ilâ tarîki'l-müteşerri'in, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, nu: BY198-11, v. 136b-144a.

Brockelmann, Carl. Geschichte der Arabischen litterature: supplement. Leiden: E.J. Brill, 1938.

el-Buhârî, Safiyyuddin Muhammed b. Ahmed. es-Sâ'ikatü'l-muhrikatu'l-mutezendika ev er-raksu ve'd-devrân inde'l-mutesavvife. tahkik: Abdurrahman b. Muhammed b. Saîd. Riyad: Âlemü'l-Kutub, 1990.

Cenâbî Mustafa Efendi, Ebû Muhammed Mustafa b. Hüseyin b. Sinan. Târîh-i Cenâbî: el-Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâ'il ve'l-evâhir, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nu: 3100.

Chelidze, Rassim. Hüsameddin es-Siğnaki ve et-Tesdid fi Şerhi't-Temhid Adlı Eseri (Tahkik-İnceleme). (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Bursa, 2015.

Cici, Recep. "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir", DİA, 22:210-211.

el-Çiştî, Muhammed Abdulhalim Abdurrahim. el-Bidâatü'l-müzcat li-men yutâliu'l-Mirkât. Pakistan, Multan: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1392/1974.

Düzenli, Yaşar "Balıkesir'li Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivi", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3/4, 2000, 228-247.

Ferîdüddin Âlim b. Alâ. el-Fetâva't-Tatarhâniyye., neşr. Şebir Ahmed el-Kasımî. Hind: Diyubend, 1431/2010.

el-Gaznevî, Cemâlüddin. Usûlüddîn. tahkik: Ömer Vefik ed-Dâ'ûk. Beyrut: Dâru'l-Beşâratu'l-İslâmiyye, 1419/1998.

Gel, Mehmet. XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dinî Meselelerine Muhafif Bir Yaklaşım: Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi Ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme. (Doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, 2010.

Geylânî, Abdülkâdir. Sırru'l-esrâr ve mazharu'l-envâr. tahkik: H. M. Ez-Zer'i ve M. Gassan Azgûl. Dimâşk: Dâru's-Senâbil, 1415/1994.

Gömbeyaz, Kadir. İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri. (Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Bursa, 2015.

el-Hafid, Ahmed b. Yahyâ. ed-Dürü'n-nazid min mecmûati'l-Hafid, tahkik: Muhammed Bedreddin Ebû Firas en-Nâ'sani. Kahire: Matbaatü'l-Tekaddüm, 1322.

İbnü'l-Bezzâz, el-Kerderî. el-Fetâvâ el-Bezzâziyye (el-Fetâvâ el-Alemgiriyye hamisinde). Bulak: el-Emiriyye, 1310.

İbn Kemal, Şemseddin Ahmed. Hamsu rasâil fi'l-firak ve'l-mezâhib. tahkik: Seyit Bahcivan. Kahire: Darü's-Selam, 1425/2005.

İbn Kemal, Şemseddin Ahmed. el-Makâlât fi beyâni ehli'l-bida ve'l-dalâlât (Hamsu rasâil fi'l-fırak ve'l-mezâhib içerisinde). tahkik: Seyit Bahcıvan. Kahire: Darü's-Selam, 1425/2005), 79-124.

İbn Teymiyye, Takiyyuddin. Mecmû'u'l-Fetâvâ. tahkik: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. Medine: Mecmeu Melik Fahd, 1425/2004.

İlhan, Avni. "Birgüli Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi (Tuḥfetü'l-Müsterşidin fi Beyâni Fırakı Mezhâhibi'l-Müslimîn)". Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1989, 6:173-215.

İltaş, Davut - Salih Sabri Yavuz, "Tahâvî", DİA, 39:385-389.

İpşirli, Mehmet - Ziya Demir. "Sâdi Çelebi", DİA, 35:404-405.

İpşirli, Mehmet. "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", DİA, 8:348-349.

Kalaycı, Mehmet. Osmanlı Sünniliği; Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi. Ankara: Otorite yay., 2015.

Kalaycı, Mehmet. Tarihsel Süreçte Eşarilik - Maturidilik İlişkisi, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Katip Çelebi. Keşfu'z-zunûn, neşr. Ş. Yalkaya, R. Bilge. Ankara: Maarif Matbaası, 1941.

Kutlay, Halil İbrahim. el-İmâm Aliyyü'l-kâri ve eseru fi ilmü'l-hadis. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1987.

en-Neseî, Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fadl. Kitâbu'r-redd 'alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâ'id-dâle. tahkik: Seyit Bahcıvan. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2013.

en-Neseî, Ömer. "Risâle fi beyâni mezhâhibi't-tasavvuf". tahkik: Ali Ekber Ziyâî, et-Türâsü'l-Arabî, 46, 1412/1992, 133-141; "Kitâbün fi mezhâhibi'l-mutasavvifa", çev: Süleyman Uludağ, Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi], 18:3, 1979, 167-173.

Özel, Recep Orhan. "Yûsuf Sinânüddîn el-Amâsi (1000/1592) ve "Tebyînu'l-Mehârim" Adlı Eseri", Usûl, 20, 2013, 113-140.

Özen, Şükrü. "Ottoman 'Ulamâ' Debating Sufism: Settling the Conflict on the Ibn al-'Arabî's Legacy by Fatwâs", El Sufismo y las normas del Islam, ed. Alfonso Carmona, Murcia-Spain, 2006, p. 309-341.

es-Saffar, Ebû İshak İbrahim. Telhisü'l-edile li-kavâidü't-tevhîd. tahkik: Angelika Brodersen. Beyrut: Orient Institut, 2011.

Sancaklı, Salim. "Yûsuf Sinânüddîn Amâsi (Ö. 1000/1592) ve İtikâdi Fırkalara Bakışı/ Tenkidi (Tebyînu'l-Mehârim Kitabı Bağlamında)", Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Amasya, 2017, 1: 515-522.

Sandıkçı, S. Kemal. "Tücibi", DİA, 41:457-458.

es-Sehâvî, Şemsüddîn. el-Kavlü'l-münbi fi tercemeti İbn Arabî. (yüksek lisans tezinin ikinci cildi olarak). tahkik: Halid b. el-Arabî Müdrîk. Mekke: Ümmü'l-Kura, 1422.

Seyyid Alizâde. Mefâtihu'l-cinân: Şerhu Şir'ati'l-İslâm. İstanbul: el-Matbaatu'l-Osmaniyye, 1317.

es-Signâki, Hüsamüddin Hüseyin b. Ali. Dâmiğatü'l-mübtediîn ve nâsiratü'l-muhtedîn. Süleymaniye Kütüphanesi, Hz. Halid, nu: 153; Manisa İl Halk Kütüphanesi, nu: 45 Hk 2913/1.

es-Signâki, Hüsamüddin. (nazmen) Dâmiğatü'l-mübtediîn. Laleli, nu: 3648, vr. 96b-104a (CD, poz: 98-105); Fatih, nu:5347/9, vr.170a-178a: Nuruosmaniye, nu: 4890/3, vr. 22a-26a.

Sinan, Şeyh Vâiz. Tebyînu'l-Mehârim, Nuruosmaniye Ktp, nu: 2287, v. 137b-143a.

es-Sinobî, Nebî b. Tûrhân b. Durmuş. Hayâtü'l-kulûb. Köprü, Fazıl Ahmed Paşa, Nu: 718.

Tebrizi, Hüsamüddin. Dâmiğatü'l-mübtediîn ve nâsiratü'l-muhtedîn. <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/2305/1#.W8pIy3szY2w>, 29.10.2018.

Toprak, Mehmet Said. "Üşi", DİA, 42: 230-231.

el-Vani, Muhammed b. Mustafa. Risale-i redd-i ahvali'l-mübtediîn. Süleymaniye Hafid Efendi, nu: 000453, (vr: 54-73).

el-Vani, Muhammed. Kerâhetü'l-cehr bi'z-zikr, Süleymaniye Lala İsmail, nu: 000685, (vr: 1-20).

Yılmaz, Ali Tarık Ziyat. Mâtüridi Âlimlerden Signâki'nin (Ö. 714/1314) et-Tesdid fi Şerhi't-Temhid Adlı Eserinin Tahki ki ve İlahiyat Konularının Tahlili. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, İstanbul, 2016.